

BIULETYN PRZEWODNICKI
zw pttk włocławek

49₈₇

DO

KOLEGÓW PRZEWODNIKÓW WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO!

My przewodnicy, jako działacze Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego wyznaczamy sobie liczne zadania w zakresie organizacji ruchu turystycznego, jego programowania, kształcenia kadr oraz pracy wychowawczej wśród społeczności, z którymi spotykamy się w wykonywaniu naszych czynności przewodnickich. Stwarzanie przez turystykę możliwości obcowania z nieskażoną naturą oraz ukazywanie jej piękna, zaszczepianie umiejętności przeżywania jej uroków - zbliża turystę do przyrody, dopomaga zrozumieć ją i sprzyja kształtowaniu postaw przyjaznego odnoszenia się do przyrody ojczyznej!

Każdy przewodnik ma moralny obowiązek ochrony krajobrazu. Każdy przewodnik znajdzie dla siebie odcinek pracy, na rzecz ochrony środowiska. Od nas przecież, działaczy turystycznych zależy wychowanie młodego pokolenia turystów, wychowanie ich w duchu poszanowania przyrody i opieki nad tą przyrodą. Prowadząc wycieczkę starajmy się własnym przykładem wskazać właściwe postępowanie, uczmy turystów kultury na turystycznym szlaku.

Zachęcamy Koleżanki i Kolegów do większego zainteresowania się ochroną przyrody. Zgłaszajcie się na Społecznych Opiekunów Przyrody, do Służby Kultury Szlaku i Straży Ochrony Przyrody. Po wysłuchaniu 10 godzin wykładów i odbyciu wycieczki o Gostynińsko-Włocławskim Parku Krajobrazowym, organizowanych przez Wojewódzką Komisję Ochrony Przyrody PTTK - uzyskacie dodatkowe uprawnienia.

Zachęcamy Zarządy Kół Przewodników do zaprojektowania nowych tras turystycznych, na terenach które mogą być udostępnione dla turystyki. Związane jest to z koniecznością zmniejszenia potencjalnego zagrożenia środowiska przyrodniczego, przed nadmierną koncentracją ruchu turystycznego.

Zainteresujmy się nie wykorzystanym turystycznie terenem Ziemi Dobrzyńskiej i południowym obszarem naszego województwa!

Zarząd Wojewódzki PTTK we Włocławku opowiada się przeciw nadużywaniu terenu Parku Krajobrazowego do celów sportowych i organizowania masowych imprez turystycznych. Obszary te powinny być przeznaczone wyłącznie do krajoznawczego zwiedzania indywidualnie i małymi grupami, z udziałem przewodników.

Kadra PTTK powinna się czuć społecznym współgospodarzem tych obszarów, a moralne prawo do tego powinna im dać własna postawa oraz zaangażowanie w ochronę przyrody ojczyznej!

Z turystycznym pozdrowieniem

Prezes ZW PTTK Włocławek

Karol WIERZBICKI
Instruktor przewodnictwa

Włocławek, listopad 1987 r.

ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE I PRZYRODNICZE WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO
/krótka charakterystyka/

Na terenie województwa włocławskiego wyróżnia się trzy zasadnicze jednostki fizjograficzne: Wysoczyzną Kujawską, Kotlinę Włocławską i Wysoczyznę Dobrzyńską, stanowiące fragmenty dwóch jednostek strukturalnych, tj. wału /antyklinorium¹/ kujawsko-pomorskiego i synklinorium² brzeźnego. Granica pomiędzy tymi jednostkami przebiega na linii Ciechocinek - Włocławek - Gostynin.

W trzech numerach BP zaprezentujemy krótkie charakterystyki poszczególnych jednostek fizjograficznych - teraz

Część I - Wysoczyza Dobrzyńska

Ostateczne oblicze terenu woj. włocławskiego zostało uformowane w czwartorzędzie, ostatnim okresie historii geologicznej Ziemi, który rozpoczął się około miliona lat temu i trwa do chwili obecnej.

Wyszczałcone zostały trzy, genetycznie różne, grupy form:

- polodowcowe, wyróżniające się układem terenów równinnych i falistych oraz wzgórz i pagórków morenowych³, które należą do najbardziej urozmaiconych obszarów ze względu na duże nachylenie zboczy; towarzyszą im jeziora podnoszące malowniczość krajobrazu,
- fluwialne /utworzone przez wody roztopowe spływające od czoła topniejącego lądolodu/ reprezentowane przez rozległe sandry⁴,
- eoliczne /nanesione przez wiatr/ związane przede wszystkim z dolinami rzecznyymi.

a RZEŻBA TERENU

Rzeźba terenu Wysoczyzny Dobrzyńskiej, to rzeźba młodoglacjalna⁵, uformowana w plejstocenie⁶ podczas ostatniego zlodowacenia zw. bałtyckim i przekształcona w holocenie⁷. Przebadana tylko fragmentarycznie, co pozwala jedynie na charakterystykę ogólną.

- 1/ ANTYKLINORIUM - obszar złożony z szeregu fałdów, w całości wypiętrzony w stosunku do otoczenia,
- 2/ SYNKLINORIUM - obszar złożony z szeregu fałdów, w całości obniżony w stosunku do otoczenia,
- 3/ MORENA - materiał skalny transportowany i osadzany przez lodowce, pochodzący z niszczenia zboczy i szczytów górskich wznoszących się ponad powierzchnią lodowca oraz z niszczenia podłoża skalnego pod lodowcem: denna /głazy, żwir, piasek, pył/ powstała wskutek niszczenia podłoża skalnego, osadzana w czasie długotrwałego postoju i topienia lodowca, tworząca płaskie lub faliste równiny; czołowa zw. końcową /u czoła lodowca/ powstała przy recesji lodowca, tworząca wały lub garby,
- 4/ SANDR - rozległy, bardzo płaski stożek napływowy zbudowany ze żwirów i piasków osadzonych przez wody wypływające spod lodowca i spływające z jego powierzchni; powstaje na przedpolu moren czołowych w czasie postoju krawędzi lądolodu,
- 5/ GLACJAL - okres zlodowacenia, powiększenie się zasięgu lodowców, spowodowany ochłodzeniem się klimatu i wzrostem opadów atmosferycz.,
- 6/ PLEJSTOCEN - epoka starszego czwartorzędu,

Wyróżnia się trzy strefy moren czołowych typu akumulacyjnego ciągnących się pasem, który na południu przylega do Wisły osiągając szerokość 17-25 km; na północy dochodzi do 45 km szerokości. Najbardziej wyrazista i urozmaicona jest strefa ciągnąca się wzdłuż linii: Grodzień - Chrostkowo - Rypin w kierunku Górzna /woj. toruńskie/, określana jako moreny północno-dobrzyńskie. Występują tu liczne pagórki pojedyncze lub tworzące zespoły oraz wały o różnej orientacji. Ich kulminacje w okolicy Chrostkowa osiągające 138-147 m npm, posiadają wyraźne krawędzie o wysokości względnej przekraczającej 30 m. Wyrazistość rzeźby podkreśla głęboko wcięta rynna rzeczki Ruziec. Moreny chrostkowskie odznaczają się glaciektonicznymi spiętrzeniami materiału i dużym udziałem materiału gwałowego.

Druga strefa moren czołowych przebiega przez Lipno, Głodowo i Żuchowo, a liczne pagórki i wzniesienia rozproszone są na płaskiej lub falistej morenie dennej i osiągają wysokość 90-120 m npm; ich budowa geologiczna i rzeźba są silnie zróżnicowane.

Trzecia strefa tych moren ciągnie się w pasie Czarne - Wielgie - Tupadły. Jest to ciąg najbardziej zniszczony i najmniej efektowny krajobrazowo. Poza tymi trzema strefami, na całym obszarze wysoczyzny występuje wiele drobnych i niewysokich pagórków, ale wyraźnie kontrastujących z licznymi, większymi lub mniejszymi, podłużnymi obniżeniami i zamkniętymi podmokłymi zakłębłościami wytopiskowymi. Ciekawy ich zespół znajduje się w rejonie jeziora Ostrowite koło Rypina.

W okolicy Cieluchowa oraz Lubina i Skępego występują w większych zgrupowaniach pagórki kemowe⁸, zbudowane z piasków fluwioglacjalnych⁹ /nie są to jednak kemy klasyczne/.

Pomiędzy strefami moren czołowych rozciągają się rozległe moreny denne, z których najwyższą położoną, znajdującą się na południe od moren chrostkowskich, osiąga wysokość 110-120 m npm. W miarę posuwania się ku Wiśle teren obniża się i w okolicy Włocławka schodzi do 85 m npm. Odosobnionym wzgórzem, tzw. ostańcem erozyjnym¹⁰ jakiegoś zniszczonego ciągu moreny czołowej, jest wzgórze Szpetal wys. 131 m npm i około 20 m ponad przylegającą od północy, płaską równinę moreny dennej oraz 87 m ponad powierzchnię lustra wody Wisły. Wierzchołkiem wzgórza tworzy płaszczyznę, na którą zostały nałożone formy eoliczne o miąższości do 15 m. Południowe zbocze wzgórza ma charakter podcięcia. W stromych, miejscami usypiskowych zboczach, widoczne są potężne zaburzenia utworów neogenu.¹¹ Występują tu także rozcięcia erozyjne, tworząc asymetryczne dolinki o dnach zawieszonych w stosunku do doliny Wisły. Prowadzone w latach 1964 i 1965 badania pod kierunkiem dr. Romualda Galona wykazały występowanie osadów jurajskich reprezentowanych między innymi przez wapień, margle i gipsy. Miąższość utworów czwartorzędowych w kulminacji wzgórza wynosi 10 - 15 m, na północnych stokach w Szpetalu Górnym 71 m.

7/ HOLOCEN - młodsza część czwartorzędu, polodowcowa, współczesna epoka historii Ziemi,

8/ KEM - pagórek lub wał /wys. od kilku do kilkudziesięciu metrów/ zbudowany głównie z warstwowanych piasków i żwirów osadzonych przez wody fluwioglacjalne w szczelinach i obniżeniach w brzeżnej zamierającego lądolodu,

9/ FLUWIOGLACJALNE OSADY - utwory rzeczno-lodowcowe osadzone przez wody topniejącego lodowca; są to żwiry i piaski, tworzące charakterystyczne formy akumulacji: ozy, kemy, sandry,

10/ EROZJA - złożenie, rozmywanie powierzchni ziemi przez wody płynące albo przez inne czynniki zewnętrzne jak wiatr, lodowce,

11/ NEOGEN - młodszy podokres trzeciorzędowy trwający ok. 27 mln lat, w którym powstały na terenie Polski osady płytководne i lądowe zawierające charakterystyczne pstry iły /poznańskie/, pokłady soli kamiennej i soli potasowych, węgla brunatnych oraz siarki,

Drumlina na Pojezierzu Dobrzyńskim /wg W.Nechaya/

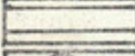

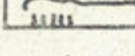

Pomiędzy Włocławkiem a Dobrzyniem n/Wisłą stok Wysoczyzny Dobrzyńskiej stanowi prawy brzeg Wisły. Jest on w większości postrzępiony przez głębokie i szerokie nisze o stromych ścianach i nierównym dnie pokrytym nieregularnymi wyniesieniami. Szerokość nisz waha się w granicach 200-500 m, długość do 300 m. Nisze oddzielone są od siebie ocalałymi partiami wysokiego brzegu w postaci wąskich cypli /ostróg/. Najklasycznym przykładem takiej ostrogi jest Góra Zamkowa w Dobrzyniu. Spiętrzenie wód Wisły zaporą czołową stopnia wodnego we Włocławku spowodowało wzmożenie erozji bocznej i utworzyło liczne osuwiska. Najbardziej poznana jest natura osuwiska położonego na wschód od Góry Zamkowej, gdzie w latach 1970-1974 brzeg cofnął się ponad 5 m, a objętość rozmytych skał z jednego metra bieżącego brzegu wyniosła 3,5 - 196 m³.

Do form podkreślających młodoglacjalny charakter rzeźby terenu Wysoczyzny Dobrzyńskiej należą także rynny polodowcowe wytworzone w okresach fazowej deglacjacji¹² lądolodu zlodowacenia bałtyckiego. Rynny te w większości wypełnione są jeziorami i częściowo wykorzystane przez rzeki. Najdłuższa z rynien, przebiegająca równoleżnikowo przez okolice Lipna i przechodząca na zachodzie w dolinę Mienia, ma 20 km długości, a głębokość jej wcięcia w poziom Wysoczyzny dochodzi miejscami do 20 m. Rynnę tę wypełniają częściowo jeziora skąpskie, a w odgałęzieniu, ciągnącym się od Lipna ku północy, jeziora: Konotopie, Sumińskie i Kikolskie. Do najpiękniejszych zalicza się rynnę, którą wykorzystuje rzeczka Rypienica, lewy dopływ Drwęcy. Rynnę, rozpoczynającą się na zapleczu moren chrostkowskich, wypełniają m.in. jeziora

12/ DEGLACJACJA - proces "wycofywania się", tj. zanikania lodowca, będący następstwem głównie ocieplania się klimatu.

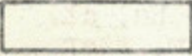

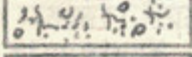
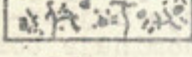

/wg monografii "Województwo Włocławskie"/

	równinna wysoczyzna morenowa
	falista wysoczyzna morenowa
	pagórki i wzgórza morenowe
	równinne i faliste powierzchnie sandrowe
	krawędzie i wyraźne stoki na obszarach wysoczyznowych
	dna dolin rzecznych i rynien polodowcowych oraz ich stoki
	punkty wysokościowe
	jeziora i rzeki

/wg monografii "Województwo Włocławskie"/

- torfy, piaski i mulki rzeczne, oraz piaski, mulki i margle jeziorne
- piaski wydmore
- żwiry i piaski rzeczne stopni terasowych
- żwiry i piaski wolnolodowcowe
- gliny zwalowe, piaski z glazami akumulacji lodowcowej
- gliny zwalowe, piaski, żwiry i glazowiska moren czołowych
- jeziora i rzeki

ra Wielgie, Długie i Kopeć. W głębokiej rymnie płynie także rzeczka Ruziec.

Osobliwością Wysoczyzny Dobrzyńskiej jest największy w Polsce zespół form lodowcowych zwanych drumlinami, usytuowany na falistej morenie dennej pomiędzy podmokłymi obniżeniami o cechach rynien, w rejonie Zbójna w sąsiedztwie moren chrostkowskich. W terenie uwidaczniają się jak bochenkowate i krótkie garby lub wały, ułożone równolegle. Tworzą duże zgrupowanie, są asymetryczne, osiągają do 20 m wysokości względnej i 100-112 m wys. npm. Zbudowane z osadów piaszczysto-żwirowych nakrytych gliną moreną, należą do najładniej wykształconych na terenie Polski. Wytworzyły się pod lodowcem w wyniku działalności erozyjnej lodowca i jego wód na dnie obniżenia powstałego z połączenia kilku rynien.

Wschodnią część Wysoczyzny Dobrzyńskiej, od linii Lubowiec - Sieradówek - Trzcianka, zajmuje rozległy szeroki pas piaszczysto-żwirowego sandru skrwilneńskiego /dobrzyńskiego/. Jego powierzchnia jest lekko falista, pochylona ku dolinie Skrwy, urozmaicona licznymi drobnymi zagłębieniami wytopiskowymi i płytkimi formami o kształcie rynien. Nieliczne większe rynny wypełniają jeziora, z których największym jest jezioro Urszulewskie.

b WODY POWIERZCHNIOWE

Wody powierzchniowe Wysoczyzny Dobrzyńskiej należą do prawobrzeżnej części dorzecza Wisły.

Rzeki płyną w rynnach oraz w nieckowatych lub płaskodennych dolinach. Głównym ciekim jest rzeka Mień, zw. Mienia lub Lipianką. Wypływa z jeziora Likickiego, uchodzi do Wisły na wysokości Nieszawy, ma nieregularny przepływ, a w okresach suszy na znacznych odcinkach wysycha. Najciekawszy odcinek rzeki pod względem morfologicznym i krajobrazowym znajduje się w okolicy Zuchowa, gdzie płynie w głębokiej dolinie o stromych, do 15 m, pociętych parowami zboczach. Drugi przełom tworzy na zachód od Lipna.

Północna część Wysoczyzny należy do dorzecza Drwęcy. Teren ten odwadniają: Rypienica biorąca początek koło wsi Skudzawy oraz Ruziec, który powstaje z połączenia kilku strumieni łączących się powyżej wsi Ruże. Jego wody zalicza się do pierwszej klasy czystości. Wschodnią część Wysoczyzny odwadnia Skrwa, której źródła znajdują się koło Okalewka. Dno doliny Skrwy wypełniają piaski i rozległe torfowiska. Jeziora Wysoczyzny Dobrzyńskiej zajmują obszar około 10000 ha. Najliczniej są tu reprezentowane jeziora rynnowe, przypominające kształtem doliny rzeczne i układające się w charakterystyczne ciągi. Są to jeziora odpływowe, posiadają bogatą rzeźbę dna i wysokie, strome brzegi. Typowym przykładem są jeziora: Steklińskie /pow. 112,9 ha, dł. 4340 m, szer. 270 m/ i Moszczonne /pow. 5535 ha, dł. 1650 m, szer. 385 m/.

Największym jeziorem Wysoczyzny jest Jezioro Urszulewskie /pow. 293,1 ha, dł. 4575 m, szer. 1080 m, głęb. maks. 6,2 m/.

c SZATA ROŚLINNA

Wysoczyzna Dobrzyńska jest słabo zalesiona. Większe kompleksy leśne występują w południowo-zachodniej części oraz na sandrze skrwilneńskim, gdzie ze względu na ubogą glebę dominuje bór suchy. Występuje tu głównie sosna z dużą domieszką sosny banki, która zajmuje najbardziej niekorzystne tereny. W rejonie Radomic i Łochocina dominuje bór wilgotny z udziałem brzozy, w okolicy Karnkowa i Skępego ze sztucznie wprowadzoną topolą. Najbardziej typowy bór świeży znajduje się w rejonie Wąkoła. Na obszarze wyznaczonym miejscowościami Skępe, Karnkowo i Wólka występuje, oprócz sosny, największe na terenie Wysoczyzny

Dobrzyńskiej skupiska dębu, któremu towarzyszy brzoza. Rzadko spotyka się świerk - jedyne wyspowe /poza granicą zasięgu/ stanowisko znajduje się w Okalewie i stanowi rezerwat o pow. 6,76 ha. Brak naturalnych stanowisk buka, jaworu, jodły i lipy szerokolistnej. Występują natomiast dość licznie rzadkie relikty glacialne i postglacialne. Są to przeważnie gatunki torfowiskowe, jak turzyca strunowa, gwiazdnica grubolistna, wątlík błotny, fiołek torfowy oraz brzoza niska, wierzba śniada, wierzba borówkolistna, a z wodnych - grzybień północny i grąźel drobny.

Największą jednak osobliwością florystyczną jest występowanie w Kulinie roślin kserotermicznych gatunków pontyjskich, wśród których dominuje dyptam jesionolistny. W sąsiedztwie spotyka się ostnicę Jana, ożołą zwyczajną, dzwonek syberyjski, oman szorstki i inne. Teren ten objęto ochroną - rezerwat "Kulin" na wysokiej krawędzi wysoczyzny, pow. 15,46 ha.

Tylko niewielkie powierzchnie lasów mają charakter naturalny. Należą do nich niektóre partie olsów, łęgów i grądów, zachowane w miejscach trudno dostępnych. Grądy występują na zboczach doliny Mienia, w parowach koło Nasiegniewa i Szpetala Dolnego i mają duże walory krajobrazowe. Interesujący łęg jesionowo-wiązowy znajduje się w Szpiegowie przy drodze do Dobrzyńa n/Wisłą. Stosunkowo rzadkim zespołem jest dąbrowa świetlista wykształcona w miejscach wymiesionych i dobrze nasłonecznionych. Występują w lasach koło Skępego i Włocławka.

Dość znaczny obszar Wysoczyzny Dobrzyńskiej zajmują zbiorowiska torfowiskowe o bardzo zróżnicowanych zespołach roślinnych zależnie od warunków siedliskowych i sposobu użytkowania przez człowieka. Najbardziej naturalne zespoły występują na torfowiskach wysokich - kilka z nich wytypowano do rezerwatów przyrody: "Mecowozna" na południe od szosy Radomice-Bobrowniki, "Popielarka" na zachodnim krańcu jeziora Ostrowite koło Lipna, "Wólka Duża" w pobliżu szosy Skępe-Sierpc, "Skępe" po południowej stronie zarastającego jeziora Mielno i "Łąkie" po zachodniej stronie jeziora Łąkie koło Skępego.

Interesującą roślinność posiadają także parki podworskie, często z dobrze zachowanymi fragmentami roślinności naturalnej oraz licznymi pomnikami przyrody.

Irena Pietruszczak

Literatura przedmiotu zamieszczona zostanie na końcu trzeciej /ostatniej/ części opracowania.

Rysunek "Drumliny na Pojezierzu Dobrzyńskim" pochodzi z publikacji: "Przewodnik geologiczny po Kujawach i Pomorzu" E.Passendorfer i A. Wilczyński - Wyd.Geologiczne W-wa 1961.

a HISTORIA

Lipno, miejscowość położona na wyniosłym wzniesieniu nad rzeką MIEN w południowej części którego znajduje się wysokie wzgórze zwane górą św. Antoniego /gdzie, jak głosi tradycja, istniał wczesnośredniowieczny gród/ - otrzymało prawa miejskie w 1349 r., chociaż jeszcze w okresie przedlokacyjnym osada miała charakter miejski. Krótco potem, w 2 poł. XVI w., powstaje tu zachowany w swym zrębie gotycki kościół, co wiąże się zapewne z założeniem parafii, która po raz pierwszy wzmiankowana jest w 1379 r. Takie fakty z dziejów Lipna jak: silny rozwój miasta jako stolicy powiatu /od końca XIV w./, kilkakrotne jego niszczenie przez Krzyżaków na pocz. XV w., czy też okres pomyślnego rozwoju gospodarczego dzięki sukiennictwu /XVI i 1 poł. XVII w./, a wreszcie wojny szwedzkie, musiały w jakiś sposób odzwierciedlić się w kształcie i wystroju kościoła, ale przy obecnym stanie badań trudno coś więcej na ten temat powiedzieć. Wiemy za to, w jakim stanie znajdował się kościół w końcu XVIII w. Zacytujmy fragment opisu kościoła z jego wizytacji w 1775 r.:

"kościół lipiński jest bardzo w podłym stanie, dużej reperacji potrzebuje, wewnątrz potrzeba ściany wytrynkować, gzymsów nadmurować i wybielić. Sufit w mniejszym chórze /tj w prezbiterium - RD/ zreperować, w wielkim /tj. w chórze zachodnim i nawie? RD/ cały nowy dać, bo go nie masz".

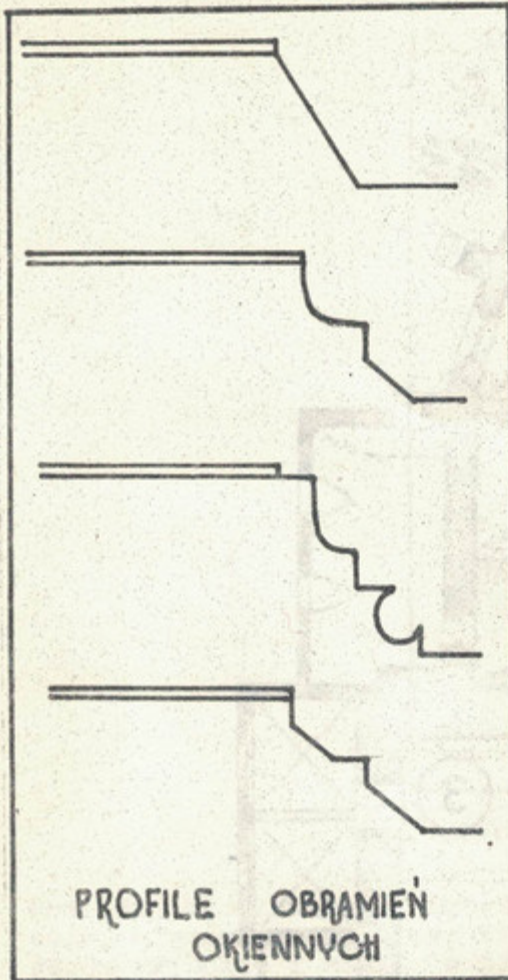
Zrujnowany kościół na pewien czas zostaje zamknięty. Usuwaniem usterek zajęto się dopiero w XIX w. Pierwszą restaurację przeprowadzono w roku 1849, kiedy to przesklepiono na nowo nawę oraz obniżono dachy nad nawą i prezbiterium. W 1860 r. planowano wymianę sufitów, okien, posadzek, ławek, założenie "odpowiedniego całości" hełmu wieży i wyłączenie ołtarza głównego. W roku 1868 i następnym remontowano dach i wieżę, a w latach 1880-84 pod kierownictwem miejscowego budowniczego Dubalskiego wzniesiono zakrystię, kaplice p.w. św. Barbary i św. Teresy /od pd./ i chór muzyczny w nawie oraz przebudowano kruchtę północną. Ostatnio kościół był odnawiany w 1956 r. /przebudowa zakrystii/ i w 1967 r., kiedy to wykonano nową posadzkę. W 1859 r. kościół otoczono murem z kamienia polnego, a neogotycką bramę projektu wspomnianego już Dubalskiego postawiono w latach 1880-84.

x x x

Kościół lipnowski, jedyna tak duża budowla miejska, służył szlachcie Ziemi Dobrzyńskiej jako miejsce sejmikowania. Poświadczają to liczne lauda /sprawozdania/ sejmików tej ziemi, fragmenty których kilkakrotnie publikowane były w "Biuletynie". W laudach znajdujemy m.in. informację, iż w XVIII w. kościół lipnowski objęty był, jak podano "z pewnej okazji", interdyktem /kara kościelna - zakaz praktyk religijnych/. "Upraszano" zatem panów szlachtę, którzy mieli udać się jako posłowie na Sejm Koronny, aby o cofnięcie tej kary "usilnie się starali". Niebawem prośbie tej zadośćuczyniono.

b ARCHITEKTURA

Kościół usytuowany jest na niewielkim wzniesieniu, na pd.-wsch. od rynku, przy ul. Bieruta. Jest to budowla orientowana, o murach z cegły o układzie wendyjskim w dolnych partiach i układzie gotyckim w partiach wyższych. W podstawowym zrębie to budowla gotycka z neogotyckimi przybudówkami. Wnętrze kościoła, jak i jego wystrój, utrzymane są w stylu barokowym, rokokowym oraz neobarokowym. Wspaniałym akcentem wnętrza jest wysokiej klasy manierystyczny ołtarz główny.

Trzon budowli tworzą trzy rozmieszczone na jednej osi człony: prezbiterium, korpus nawowy i wieża. Do nawy dobudowane są od północy - kruchta, przekształcona w latach 1880-84, z gotyckim portalem ostrołukowym z 4 wałkami z formowanej cegły; od południa - kaplica św. Teresy /1880-84/ i składowiec /1880-84?/. Przy północnej ścianie prezbiterium znajduje się zakrystia /przebudowana gruntownie w roku 1956/, a od południa kaplica św. Barbary /1880-84/.

PREZBITERIUM jest dwuprzęsłowe, zamknięte nieregularnym pięciobokiem, nakryte barokowym sklepieniem kolebkowo-krzyżowym na gurtach.

NAWA szersza i wyższa od prezbiterium, w planie miał kwadratowa z przedzielonymi dwoma dekoracyjnymi gurtami sklepieniem pozornym o obniżonym łuku. W części zachodniej znajduje się chór muzyczny /1880-84/ wsparty na dwóch filarach, na których rozpięte trzy arkady zamknięte łukami koszowymi.

Między nawą i prezbiterium tęcza zamknięta łukiem ostrym. Na zewnątrz nawy i prezbiterium opięte dwuoskokowymi skarpami, z których 3 zostały zlikwidowane. Ściany przeprute ostrołukowymi oknami, niektóre powiększone. Okna w ścianie północnej nawy posiadają profilowane obramienia. Ściany nawy jak i prezbiterium dodatkowo ozdobione blendami. Ponad oknami i szkarpami,

w miejsce pierwotnego fryzu opaskowego, nowszy fryz tynkowany-powyżej ściany przemurowane zapewne w 1819 roku. Dachu siodłowe, obniżone znacznie w 1819 r. /na wieży ślad po pierwotnym dachu nawy/, kryte blachą. Na zakończeniu dachu nawy sygnaturka.

Ciekawą pamiątkę stanowią ryte w cegle napisy na zewnętrznych ścianach kościoła, szczególnie od strony południowej, z początku XVII w.: "ADAMVS KOZMA 1601", "JOAN FELICIS ...", "MATEVS KRASNEWZKI ORGANARIVS LIPNENSIS". /1/

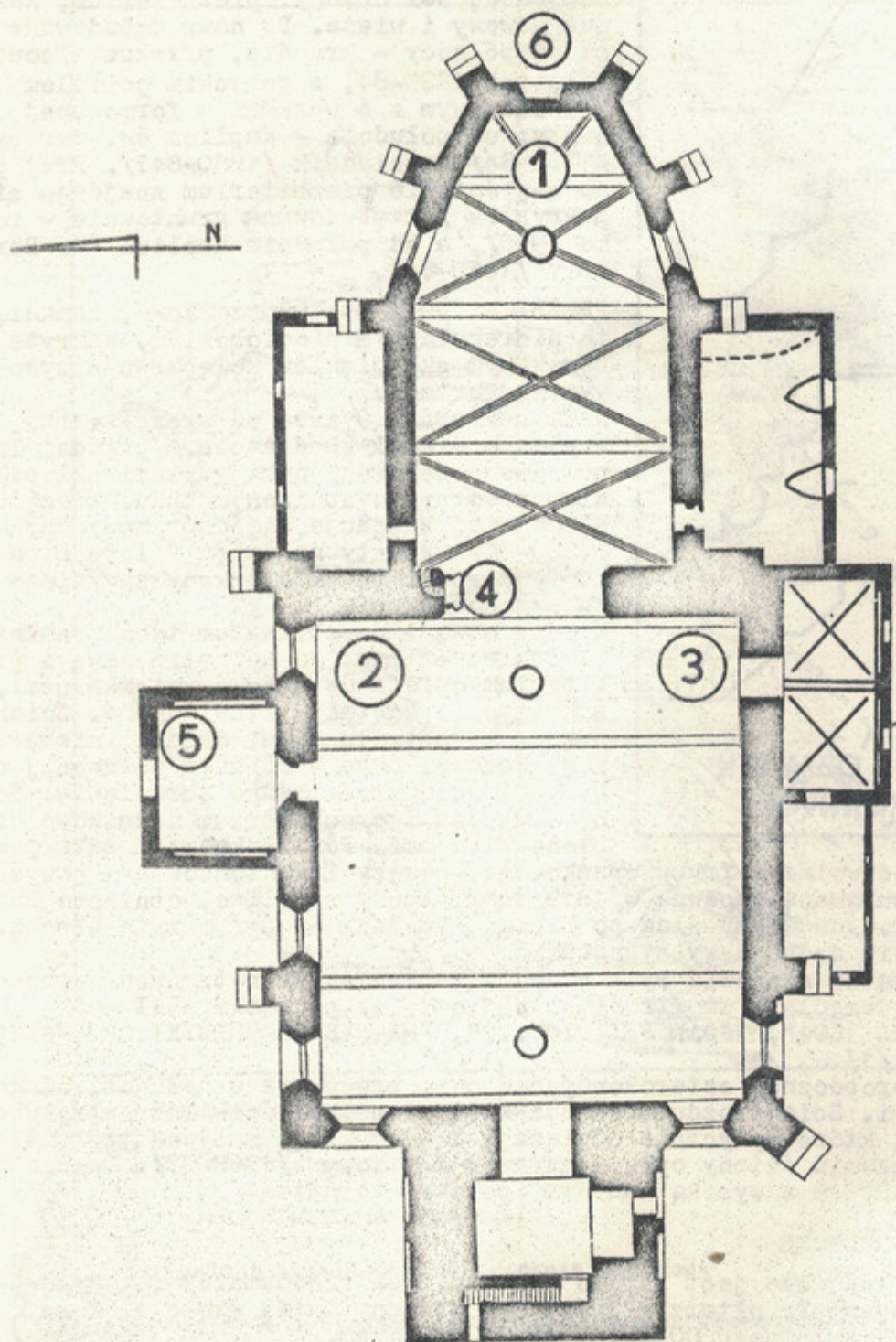
WIEŻA - czworoboczna, czterokondygnacyjowa, przepruta u dołu ostrołukowymi arkadami. Ściany ozdobione zamkniętymi półkoliście lub ostrołukowo blendami, które optycznie odciążają i wysmuklają masywną bryłę wieży. W zwieńczeniu ściany opięte gzymsem kostkowym /1868-9?/. Dach namiotowy z lat 1868-9 z wysoką nastawą, pobity eternitem. .

C ZABYTKI RUCHOME

Wypożyczenie kościoła jest bardzo skromne. Ten niedostatek rekompensuje jednak wspaniały ołtarz główny, sprowadzony tutaj około 1762 r. z kościoła klasztorного OO Bernardynów w Skępem.

Pochodzący z 1 poł. XVII wieku manierystyczny ołtarz posiada w centralnym polu obraz Wniebowzięcia NMP malowany przez Wojciecha Gersona /2/ w 1895 roku. Przedtem miejsce to zajmował nieznaną obraz o tej samej treści /Smoleński, s. 142/.

Na skrzyniowej mensie z nowymi: antependium i tabernakulum /1966 r., przedtem tabernakulum późnobarokowe z ok. poł. XVIII w./ wznosi się

Lipno - kościół parafialny

pseudo-architektoniczne, trójosiowe retabulum, którego główny akcent optyczny stanowią dwie wsparte na swoistych konsolach /półpostacie aniołów "uwięzione" w złożonej kracie/ ażurowe kolumny zdobione uskrzydłonymi półpostaciami lub główkami aniołków i stylizowaną winoroślą. Flankujące główny obraz /w późniejszym obramieniu/ kolumny, za którymi schowały się śpiewające i grające na skrzypcach aniołki, dźwigają prostopadłe do płaszczyzny retabulum odcinki belkowania, gdzie od frontu usadowiły się dwa klęczące anioły adorujące grupę Trójcy św. na złotym globie. Klęczące anioły widzimy także na wierzchu odcinków belkowania. Grupę Trójcy św. flankują nieco schowane z tyłu postacie świętych kobiet w habitach, zaś ponad nią retabulum zamyka się baldachimem zwieńczonym płaskorzeźbą z Barankiem adorowanym przez dwóch zakonników i unoszonym przez dwa aniołki chrystogramem w promienistej glorii. Na skośnych gzymsach po bokach baldachimu ułożyły się dwa anioły. W bocznych niszach zdobionych postaciami lub główkami aniołków, rogami obfitości, kampanullami, kwiatami, ornamentem zwijanym /rolwerk/ czy podwieszonymi u dołu kobiecymi główkami na chustach stoją wysmukłe postacie świętych kobiet /brak atrybutów uniemożliwia identyfikację, może są to św. św. Barbara i Katarzyna/. Wyżej, między zaokrąglonymi płaskimi konsolami, stanęły figurki błogosławiącego dziecka /Chrystus/ i kobiety z promienistym nimbem /Maria?/, zaś na wyższych konsolach większe figury: Archanioła Michała - po lewej /ze smokiem-szatanem pod stopami, z pastorałem zamiast włóczni/ i Archanioła Gabriela - po prawej /z pastorałem zamiast ognistego miecza/. Ołtarz pomalowany jest na biało, rzeźby i snycerka są złożone lub srebrzone przy zachowaniu karnacji i koloru włosów. /3/

x - x x

- 2** Barokowo-rokokowy ołtarz boczny z około poł. XVIII wieku posiada obraz "Serce Jezusa" malowany przez Józefa Buchbindera /4/ w 2 poł. XIX wieku. Nad nim znajduje się mniejszy obraz z XIX w. przedstawiający św. Jerzego.
- 3** Analogiczny do poprzedniego ołtarz barokowo-rokokowy z obrazem "Matka Boska Różańcowa" malowany przez tegoż Józefa Buchbindera w 2 poł. XIX wieku. Nad nim obraz św. Józefa z Dzieciątkiem /2 poł. XIX w./.
- Oba ołtarze reprezentują ten sam program artystyczny. Na mienie zdobionej prostokątnymi płycinami wznosi się architektoniczne, jednoosiowe, dwukondygnacyjne retabulum. Pierwsza kondygnacja wraz z cokołem, belkowaniem i gzymsem /przechodzącym środkiem w łuk odcinkowy/ po bokach zamknięte się ku widzowi; obraz w rokokowym obramieniu flankują pilastry z dekoracją snycerską /festony roślinno-rocaillowe/, kolumny i ażurowe uszaki z mięsistego akantu; po bokach, nad kolumnami, kondygnację wieńczą dwie wazy z motywami kwiatowymi i rocaille. Górną węższą kondygnację o wykrojonych ozdobnie /wolutowo/ bocznych krawędziach z rokokowo-kwiatową snycerką zamyka analogiczny do niższego gzyms z wazami i okiem opatrności w wieńcu obłoków i promienistej glorii; w środku, w rokokowej ramie, znajduje się obraz, nad którym unosi się uskrzydłona główka aniołka. Całość malowana jest na biało, a elementy snycerki są złożone.
- 4** Ambona rokokowa z 2 poł. XVIII wieku.
- 5** Kropielnice granitowe, pochodzące być może z XV wieku.
- 6** Na zewnętrznej stronie prezbiterium, od wschodu, we wnęcie po zamurowanym oknie, znajduje się barokowo-ludowy krucyfiks z XVIII wieku.

Ponadto warto wspomnieć o niedostępnych dla zwiedzających dziełach złotnictwa, do których należą:

- monstrancja regencyjna, fundowana przez Kacpra Mrocińskiego w 1751 r.,
- kielich późnorenesansowy, fundowany w 1668 r. przez proboszcza słupeckiego Grzegorza Gabrylewicza,

- kielich barokowy z 3 ów. XVII wieku,
- pacyfikał /krzyż/ z 2 poł. XVIII wieku, dzieło toruńskiego złotnika Michała Dawida Hausmanna, z plaketkami czterech ewangelistów na trójlistnych zakończeniach ramion krzyża.

PRZYPISY:

1. Zakładając w 1967 roku nową posadzkę w kościele zamknięto wejście do niewielkiej, prostokątnej krypty grzebalnej usytuowanej w przejściu między nawą a prezbiterium. Krypta ta posiada jedną wnękę w ścianie wschodniej i znacznie węższą w ścianie południowej, zapewne później zamurowaną. Wg legendy miało tędy prowadzić podziemne przejście do góry św. Antoniego, położonej na południe od kościoła /AS/.
2. **WOJCIECH GERSON /1831-1901/** - malarz, ilustrator, pedagog, pisarz o sztuce, organizator życia artystycznego w Warszawie. Po studiach w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych, a potem w Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu, kontynuował naukę w Paryżu. W 1858 roku dzięki jego staraniom powstała krajowa Wystawa Sztuk Pięknych, z której wyłoniono się Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych. Jako wybitny pedagog wykształcił takich malarzy jak Józef Chełmoński, Józef Pankiewicz, Władysław Podkowiński czy Leon Wyczółkowski. Tłumaczył i wydawał teksty z dziedziny historii i teorii sztuki oraz propedeutyki kunsztu malarskiego. Jego warsztat malarski był kontynuacją 19-wiecznego realizmu. Namalował ponad 500 obrazów reprezentujących wszystkie niemal gatunki malarstwa /rodzajowe, historyczne, portretowe, religijne/. Do ołtarzy różnych kościołów katolickich i ewangelickich dostarczył kilkadziesiąt obrazów, częściowo zamawianych poprzez Salon Artystyczny, którego był głównym organizatorem. Technicznie doskonałe malarstwo Gersona tylko w niewielu przypadkach wytrzymało próbę czasu - zamierzony efekt wielu dzieł wydaje się nam dzisiaj chybiony. Za najcenniejsze uważa się obrazy o tematyce rodzajowo-pejzażowej /szczególnie późne pejzaże tatrzańskie/. Wykonał też rysunki powielane w graficznych reprodukcjach w różnych czasopismach i wydawnictwach książkowych. Sumując blaski i cienie jego dokonań należy zaliczyć Gersona do najwybitniejszych postaci polskiego życia artystycznego 2 połowy XIX wieku.
3. Ołtarz główny reprezentuje typ ołtarza manierystycznego, gdzie elementy architektoniczne potraktowane są dekoracyjnie, stanowiąc nie tylko obramienie lecz także miejsce dla bogatej dekoracji rzeźbiarskiej. Tadeusz Chrzanowski widzi w ołtarzu "wręcz rewelacyjne dzieło" z epoki przełomu manieryzmu i wczesnego baroku, datując go na lata 30-te XVII w. i wskazując na "dwie bardzo bliskie repliki: w Łomży i w jednym z mazowieckich kościołów". Do 1966 r. uzupełnieniem programu artystycznego ołtarza były dwie rzeźby barokowe z 1 poł. XVIII wieku przedstawiające św. Piotra i św. Pawła. Zmiana wystroju prezbiterium wymusiła decyzję o przeniesieniu figur w inne miejsce /obecnie w składziku/.
4. **JÓZEF BUCHBINDER /1839-1909/** - malarz, rysownik-ilustrator, działający od 1870 r. w Warszawie. Był synem prowincjonalnego malarza, w warsztacie którego zdobywał podstawy zawodu. Uczył się w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie /1856-61/, w Akademii Drezdeńskiej /1862/, w Akademii Monachijskiej /1863/, a potem przeniósł się do Rzymu /1863/4-1868/, gdzie przebywał w środowisku księży Zmartwychwstańców ulegając panującej wśród nich atmosferze mistycyzmu. W Rzymie też oddziaływali nań nazareńczycy /odłam romantycznego malarstwa niemieckiego łączącego romantyczny sentymentalizm z klasycystyczną formą/, których manierę artystyczną Buchbinder przejął, co jest widoczne

szczególnie w jego obrazach religijnych. Rzymskiego pochodzenia było także jego uwielbienie dla kultury i sztuki renesansu, które przejawiało się w kopiowaniu obrazów malarzy odrodzenia, m.in. Rafaela. Później odwiedził Paryż, a częściej przebywał w Monachium i Berlinie, gdzie odwiedzał swego brata Szymona - też malarza. Po powrocie do Warszawy maluje "seryjnie" obrazy na zamówienie kościołów z całej niemal Polski. Zajmował się także restauracją obrazów kościelnych i portretów. W latach 1879-85 był kierownikiem działu artystycznego "Tygodnika Ilustrowanego", dla którego to czasopisma wykonał kilkakrotnie ilustracje - przeważnie portretów wybitnych osobistości współczesnych. Na tym polu współpracował Buchbinder także z "Kłosami" i innymi czasopismami.

mgr Ryszard Depta

LITERATURA:

1. Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. XI, zesz. 9, Warszawa 1969.
2. Zabytki architektury woj. bydgoskiego, pr. zb., Bydgoszcz 1974.
3. T. Chrzanowski, Zabytki ziemi dobrzyńskiej, "Ziemia", 1981, s. 143-4, 150.
4. Corpus Inscriptionum Poloniae, t. IV, zesz. 2, oprac. A. Mietz, J. Pakulski, Włocławek 1987, s. 156-8, 245, fot. przy s. 129.
5. M. Smoleński, Opis kościoła parafialnego w mieście powiatowym w Lipnie, "Pamiętnik Religijno-Moralny", ser. 2, t. 6, 1860, s. 132-48, 241-53.
6. K. Keller, Materiały do monografii miasta Lipna, Toruń 1929.
7. A. Grawiński, Józef Buchbinder, polski malarz religijny /1839-1909/, Warszawa 1910.
8. Katalog wystawy: Wojciech Gerson 1831-1901, Muz. Nar. w W-wie, Warszawa 1978.
9. Słownik artystów polskich ..., t. 1, Wrocław 1971, t. 2, Wrocław 1975 hasła: J. Buchbinder /opr. J. Derwojed/ i W. Gerson /opr. A. Ryszkiewicz/.

Stanisław NOWAK nie żyje.

Na cmentarzu komunalnym w Ciechocinku, oddano ostatnią przysługę STANISŁAWOWI NOWAKOWI - znanemu, długoletniemu przewodnikowi turystycznemu, członkowi Koła Przewodników PTTK w Ciechocinku.

Stanisław Nowak - wiceprzewodniczący Wojewódzkiej Komisji Przewodnickiej, był wybitnym krajoznawcą regionów: Kujaw, Ziemi Dobrzyńskiej i Pałuk. Za swoją 25-letnią działalność przewodnicką i krajoznawczą odznaczony został przez Zarząd Główny PTTK złotą honorową odznaką PTTK.

Oprowadził tysiące turystów. Cechowała Go głęboka wiedza, patriotyzm i umiłowanie ojczyźnej ziemi.

Region nasz stracił wartościowego przewodnika i wychowawcę młodego pokolenia przewodników, społecznego działacza oraz oddanego propagatora krajoznawstwa i turystyki.

CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI !

... z dawnego Lubrańca.

W dokumencie datowanym 20 lutego 1497 roku, biskup włocławski Krzesław z Kurozwęk wyraża zgodę na sprowadzenie do Lubrańca Kanoników Regularnych z Kłodawy. Burzliwe losy lubrańskiego zgromadzenia warte są osobnego opracowania, ale teraz, omijając rzeczy wielkie, zwróćmy uwagę na to, że:

"Zakonnicy, korzystając z pozwolenia współwłaścicielki Lubrańca, Anny Hebda, założyli w jednej z zagród karczmę, z której korzystali do 1631; w tym bowiem roku sprzedał samowolnie karczmę dziedzic, Mikołaj Modliszewski. Wygrawszy z nim proces, zakonnicy korzystali z niej znowu spokojnie aż do r. 1700. Wówczas to właściciele Lubrańca zaczęli kwestyonować prawo propinacyi. Proces trwał przez pięćdziesiąt siedem lat, będąc rozpatrywany we wszystkich sądach Rzeczypospolitej, nie wyłączając Nuncyatury i Rzymu. Wkońcu na propozycję Nuncyusza zawarto ugodę, mocą której Antoni Dąbski zobowiązał się w 1757 wypłacić klasztorowi 6,000 zł. odszkodowania, lokując tę sumę na dobrach swoich, a 2,000 zł. oddał do rąk przełożonego klasztoru z warunkiem, aby co tydzień odprawione były dwie Msze św. za dusze ratunku potrzebujące, a po jego śmierci za niego i za duszę żony. Kiedy omawiana karczma została usunięta z ogrodu klasztorowego - wiadomo. Pewnem jest, że "dawno jeszcze przed Szwedy stała przy drodze wiodącej na zamek". "Około r. 1638 zgorzała z okazyey topienia tkustości". Potem wybudowali zakonnicy w 1646 znowu w ogrodzie nad samą rzeką inną, ale "pe była ze spróchniałego drzewa, wkrótce upadła". Wtedy wybudowano browar, ale i ten "niedługo zgorzał". W końcu XVIII w. wybudowano browar w podwórzu klasztornem, który przetrwał do ostatnich czasów jako budynek inwentarski. W r. 1902 został jako niezdatny do użytku rozebrany." /AS/

Literatura: St. Muznerowski, "Lubraniec", Włocławek 1910 r.

Opracowanie redakcyjne i graficzne : Andrzej Szczepański

Współpraca : Grażyna Bartel

"Biuletyn Przewodnicki" - ZW PTTK Włocławek, ul. Dubois 1
tel. 412-80. Druk WDK Włocławek; Zezwolenie GUKPiW Warszawa
GP:II-441/1541/1985. Nakład 150 egz. Format A-4. 154/87